

ברית המילה – ברית של אהבה וברית הארץ

הקדמה

בטעם מצות המילה כתבו מפרשים רבים¹ שענינה של המילה הוא להחליש את כוח התאוה. הסבר זה, עם כל אמיתותו, אינו בא לבאר את כל משמעות מצות ברית המילה, אלא רק את הרובד השלישי שבמצוה זו, ונבאר את דברינו: **הרובד הראשון** – המצוה נקראת בתורה ובפי כל ישראל: **"ברית"**². שלוש משמעויות מרכזיות נאמרו בדברי הראשונים לביטוי "ברית": הסכם³, הבטחה⁴ ושבועה⁵. יש להבין אם כן מה משמעות הברית המבוטאת במילה. **הרובד השני** – הברית היתה יכולה להתבטא בסימן שמחוץ לגופו של האדם, כמו למשל בלבשו. אך במצות המילה ציוה הקב"ה שהאות הזו⁶ לא תהיה מחוץ לגופו של האדם, אלא תוטבע בגופו של האדם, והמפרשים כתבו שהדבר בא לבטא שאנו עם מיוחד לדי מכל העמים, המקבל עליו עול מלכות ד'⁷. **הרובד השלישי** – ציוה ד' שהאות הזו תוטבע דווקא באבר ההולדה, ועל כך כתבו המפרשים שהדבר בא להחליש את כח התאוה⁸.

מאמר זה יעסוק במשמעות המושג "ברית המילה", על צדדיו השונים, ובהכרחיותה של ברית המילה לגאולת ישראל, מיציאת מצרים ועד הגאולה העתידה.

¹ רמב"ם מו"נ ג, מט, כוזרי א, קטו, רד"ק בראשית יז, יא, רמב"ן שם ט, ועוד.
² שלוש עשרה פעם נאמרה לשון ברית בפרשת המילה בבראשית פרק יז, וכך אמרו חז"ל: "גדולה מילה שנכרתו עליה שלוש עשרה בריתות" (נדרים פ"ג מ"א).
³ ראב"ע בראשית ו, יח, רמב"ן בראשית ט, יב ואברבנאל בראשית יז, ד.
⁴ רמב"ן בראשית ו, יח; טו, יח.
⁵ עיין דברים ד, לא; ז, יב; ח, יח, רש"י בראשית כד, ז, שמות ו, ד-ו-ח; יג, ה, דברים יב, יז, פסחים לח ע"ב ברש"י ד"ה ברית, המיוחס לרש"י דהיי"ב לו, יג, רשב"ם שמות ב, כד, ראב"ע בראשית ו, יח; טו, יז, רמב"ן בראשית כו, ג ודברים כח, ט, חזקוני בראשית טו, ז ושמות ו, ד, ספורנו בראשית טו, ט ועוד. עיין גם בדברי הימים ב טו, יב-טו ובמכילתא בא יג, ה. גם אונקלוס תרגם בצורה זהה את המילים "ברית" ו"שבועה" – "קיים". עיין לדוגמא בבראשית כא, לא-לב. ועיין גם בויקרא רבה ו, ה. ⁶ אות לשון זכר ולשון נקבה – עיין בראשית ט, יב וראב"ע שם.
⁷ א. עיין רמב"ם מו"נ ג, מט, רד"ק, רבנו יוסף בכור שור וספורנו בראשית יז, יא, רבנו בחיי שם, יג, אברבנאל ומלבי"ם שם פסוקים י-יא, ספר החינוך מצוה ב, טור י"ד סימן ר"ס (ושניהם יובאו בהמשך המאמר) ועוד.
⁸ ב. הגמרא במסכת מנחות (מג ע"ב) מספרת: "בשעה שנכנס דוד לבית המרחץ וראה עצמו ערום אמר: אוי לי שאעמוד בלא מצוה. כיון שזכר במילה שבבשרו נתיישבה דעתו. לאחר שיצא אמר עליה שירה: 'למנצח על השמינית מזמור לדוד' (מזמור יב) – על המילה שניתנה בשמינית".
 כן מפורש ברמב"ם, ברד"ק ובאברבנאל הנזכרים בהערה הקודמת. ועיין עוד ב"עיונים חדשים בספר ויקרא" (לנחמה ליבוביץ) עמ' 134-140.

א. מהי הברית שבמילה?

יש להבין מהי הברית המבוטאת במצוה זו. לשם כך נתבונן בפסוקים שבפרשת המילה.

בחלק הראשון של פרשת המילה (בראשית יז, א-ח)⁹ נאמר:

- א. ויהי אברם בן תשעים ותשע שנים, וירא ד' אל אברם ויאמר אליו: אני א-ל ש-ד, התהלך לפני והיה תמים.
- ב. ואתנה בריתי ביני ובינך, וארבה אותך במאד מאד.
- ג. ויפל אברם על פניו, וידבר אתו אלקים לאמר:
- ד. אני הנה בריתי אתך, והיית לאב המון גוים.
- ה. ולא יקרא עוד את שמך אברם, והיה שמך אברהם, כי אב המון גוים נתתך.
- ו. והפרתי אתך במאד מאד, ונתתיך לגוים, ומלכים ממך יצאו.
- ז. והקמתי את בריתי ביני ובינך, ובין זרעך אחריך לדרתם לברית עולם, להיות לך לאלקים ולזרעך אחריך.
- ח. ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגריך, את כל ארץ כנען, לאחזת עולם, והייתי להם לאלקים.

בפרשיה זו הבטיח ד' לאברהם אבינו הבטחות רבות:

1. וארבה אותך במאד מאד.
2. והיית לאב המון גוים.
3. ונתתיך לגוים.
4. ומלכים ממך יצאו.
5. להיות לך לאלקים ולזרעך אחריך.
6. ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגריך, את כל ארץ כנען לאחזת עולם.

יש להבין האם על כל ההבטחות נכרתה הברית, או שמא רק על חלק מהן. אם רק על חלק – על אלו מהן.

הסברי רש"י

על פסוק ב' כתב רש"י: "ואתנה בריתי – ברית של אהבה וברית הארץ, להורישה לך על ידי מצוה זו".

על פסוק ז' כתב רש"י: "והקמתי את בריתי – ומה היא הברית? להיות לך לאלקים".

⁹ בחלק השני של פרשת המילה יעסוק הפרק הבא.

על דברי רש"י יש לשאול שלוש שאלות:

1. בכל פרשת המילה לא נזכרת המילה "אהבה" ולא שום מלה אחרת מהשרש "אהב" אף לא פעם אחת! כיצד אם כן כתב רש"י שהברית היא ברית של אהבה¹⁰?
2. דברי רש"י נראים כסותרים זה את זה, שכן בפסוק ב' כתב שהברית היא "ברית של אהבה וברית הארץ", ואילו בפסוק ז' כתב שהברית היא "להיות לך לאלקים!"
3. עוד הקשה ה"משכיל לדוד"¹¹ על רש"י (על פסוק ב) שהרי "בריתי" לשון יחיד, וכיצד כתב רש"י: "ואתנה בריתי – ברית של אהבה וברית הארץ", דהיינו שתי בריתות?

על שתי השאלות הראשונות יש לומר שהן מיישבות זו את זו: אמנם המילה "אהבה" אינה כתובה בכל הפרשה, אבל "ברית של אהבה" (שכתב רש"י בפסוק ב') זהו ההסבר של "להיות לך לאלקים" (שכתב רש"י בפסוק ז'), כמו שיבואר¹²! אם כן מצאנו את מקורו של רש"י לגבי "ברית של אהבה", וגם לא קשה הסתירה בין "ברית של אהבה", לבין "ומה היא הברית? להיות לך לאלקים!" אמנם בכך עדיין אינה מיושבת הסתירה לכאורה בין "ברית הארץ", לבין "ומה היא הברית? להיות לך לאלקים!"

שאלה זו מיושבת על ידי התשובה לשאלה השלישית ש"בריתי" לשון יחיד, וכיצד כתב רש"י: "ברית של אהבה וברית הארץ", דהיינו שתי בריתות? תירץ ה"משכיל לדוד" ששני הדברים אחד הם, שכן על פסוק ח' "ונתתי לך ולזרעך אחרוך את ארץ מגריך, את כל ארץ כנען לאחזת עולם, והייתי להם לאלקים", כתב רש"י: "ושם אהיה לכם לאלקים, אבל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה"¹³. אם כן **ברית האהבה וברית הארץ היא ברית אחת, כיון ש"עיקר האהבה בהיותנו על ארצנו הקדושה"**¹⁴. הוסיף ה"שפתי חכמים" (שם, ח): "לפי שארץ ישראל נחלת ד' ולקחה לחלקו, כמבואר בכמה פסוקים¹⁵, וחוף לארץ חלק השרים, ולכך כל הדר בחוף לארץ כמי שאין לו אלוה".

¹⁰ עיין בנצי"ב ב"העמק דבר" (פסוק א) שהעיר על כך.

¹¹ על פירוש רש"י לתורה, לרבי דוד פארדו (בעל "חסדי דוד" על התוספתא, "ספרי דבי רב" על הספרי, "שושנים לדוד" על המשניות וספרים נוספים, מחותנו של החיד"א).

¹² וכן פירשו ה"באר יצחק" ו"לפשוטו של רש"י" בפסוק ב'.

¹³ מקור דברי רש"י בגמרא בכתובות דף קי ע"ב, אך שם לא דרשו זאת על הפסוק הזה. כמו כן שם בגמרא נדחה הלימוד הזה. ועיין בספר "חמש דרשות" לגרי"ד סולובייצ'יק זצ"ל (הוצאת מכון טל אורות, ירושלים תשל"ד) עמודים 92-90 שיישב דברי רש"י.

¹⁴ לשון ה"משכיל לדוד" שם פסוק ב'.

¹⁵ עיין במדבר לה, לד; דברים יא, יב; ירמיהו ב, ז; יואל ד, ב; ועוד.

ה"באר יצחק" (שם) הוסיף: "לפי שהמובן מהבטחת 'להיות לך לאלקים' הוא ענין דביקות ההשגחה בישראל יותר מכל האומות, וביזה נתעלתה ארץ ישראל מכל הארצות, שתיראה ההשגחה בה יותר מבכל הארצות, כמו שנאמר: 'ארץ אשר ד' אלקיך דרש אתה, תמיד עיני ד' אלקיך בה, מרשית השנה ועד אחרית שנה' (דברים יא, יב)... ובבחינה זו אמרו חז"ל (כתובות קי ע"ב): 'הדר בחוץ לארץ כמי שאין לו אלוהים'. רצונם לומר למיעוט דביקות ההשגחה בחוץ לארץ בערך [- לעומת] ארץ ישראל, הוא כאילו אינו ניכר שם האלקות... ושפע רוח הנבואה היה כידוע רק בארץ הקדושה, להיותה מוכנת לקדושה"¹⁶.

נמצאנו למדים מדברי רש"י שברית המילה משמעותה אהבת ד' לישראל, וביטוי לאהבה זו היא הבטחתו של ד' לתת לנו את ארץ ישראל. על שתי הבטחות אלו נכרתה הברית, ואילו על שאר ההבטחות לא נכרתה הברית.¹⁷

ב. האם הברית היא חד צדדית או דו צדדית?

רש"י, כאמור, כתב: "ברית של אהבה וברית הארץ, להורישה לך על ידי מצוה זו". דהיינו כדי שנוזכה לאהבת ד' ולירושת הארץ עלינו לקיים את מצות המילה. דבר זה מפורש בהמשך הפרשה: "וזאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריו: **המול לכם כל זכר**" (שם, ט)¹⁸.

כלומר הברית אינה חד צדדית מצידו של ד' לבדו, אלא היא ברית דו צדדית: ד' מתחייב לאהוב את עם ישראל ולתת לנו את ארץ ישראל, ואילו אנו מתחייבים לקיים את מצות המילה, ובכל פעם שאנו מקיימים את מצות המילה אנו כורתים מחדש את הברית בינינו ובין ד'¹⁹.

יש להוסיף שכשם שד' הבטיח בברית המילה לאהוב אותנו, כך אנו מבטאים את אהבתנו לד' בברית המילה, וכך כתב המהר"ם חאגיז בספר "אלה המצוות"

¹⁶ עיין מכילתא ר"פ בא ורש"י יחזקאל א, א ויונה א, א ובכוזרי ב, יד.

¹⁷ גם בפרשת וארא כתב רש"י שברית המילה משמעותה הבטחת ד' לתת לנו את ארץ ישראל. על הפסוקים "וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב בא-ל-ש-די... וגם הקמתי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען" (שמות ו, ג-ד), כתב רש"י: "כשנראיתי להם בא-ל-ש-די הצבתי והעמדתי בריתי ביני וביניהם לתת להם את ארץ כנען. לאברהם **בפרשת המילה** נאמר: 'אני א-ל-ש-די' וגוי' (בראשית יז, א) **ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגיד**" (שם, ח). ועיין עוד במאמרי "האם כרת ד' ברית עם כל אחד מהאבות?" ב"שמעתיך" גיליון 174 ובפרשת וארא.

¹⁸ יש לשים לב שבפסוק ט' מתחיל דיבור חדש: "ויאמר אלקים אל אברהם: ואתה את בריתי תשמר, אתה וזרעך אחריו לדורתם", ועיין שם ברש"י. הדיבור הראשון (פסוקים א-ח) עסק בהתחייבותו של אברהם לד' כלפי אברהם אבינו וזרעו, ואילו הדיבור השני (פסוקים ט-יד) עוסק בהתחייבותו של אברהם אבינו וזרעו כלפי ד' [אחר כך, הדיבור השלישי (פסוקים טו-כב) מבשר על הולדת יצחק].

¹⁹ עיין אברבנאל בראשית יז, א בשאלה השתים עשרה ובתשובתה בפסוק ט ומלבי"ם שם פס' ב-ד.

(מצוה ב) על מצות המילה: "הרי זה כמשל שני אוהבים חשוקים, שלרוב אהבתם עושים רושם קיים באש, או שותים מדם שמקיזים מאחד מאבריהם, למזכרת חשק הכרתת ברית האהבה הנכרת ביניהם, כך להבדיל הוא ענין המילה, דרצה הקב"ה לזכות בה את ישראל".

כעין זה כתב גם "הכתב והקבלה" (בראשית טו, יח): "הגר"א כתב (בפירושו לספר יצירה פ"א) ענין ברית הוא אדם שיש לו אוהב כנפשו, ורוצה שלא יפרוש ממנו, אבל אי אפשר להיות אצלו, נותן לו דבר שכל מגמתו ותשוקתו אליו, והם נקשרים על ידי הדבר ההוא. אף על פי שנוטל ממנו הדבר, מכל מקום כל מחשבתו שם, והוא לשון ברית, והוא הבטחה שעל ידי הדבר ודאי לא יתפרד ממנו, וזהו ענין לשון כריתה, שכורת ממנו [הדבר] הדבוק לו ונותן לו, וכן הוא הקשת, שהוא דבר מאצילותו יתברך... וכן התורה והמילה הם דברים אמצעיים בין הבורא יתברך ובין ישראל, וכל זה לפי שאין יכולת להשיג בעצמותו יתברך. וכן היו צריכים ישראל במשכן ובמקדש לאמצעים, כמו הארון והכרובים, ונקרא 'ארון הברית'... וכן מלך העושה חסד לאיש ונותן לו דבר יקר, או קורא לו בשם נכבד, יאמר כאילו נותן לו חלק מכבוד עצמו לחברו".

"הכתב והקבלה" הסביר שד' נתן לנו מאצילותו יתברך את הקשת ואת התורה, אבל על פי דרכו ניתן לומר שגם אנו במילה נותנים מעצמנו, מגופנו, מדמנו לד', לרוב אהבתנו אותו.²⁰

ג. הברית ואות הברית

בהמשך הפסוקים נאמר דבר נוסף: "ונמלתם את בשר ערלתכם, והיה לאות ברית ביני וביניכם" (שם, יא). מהי "ברית", ומהי "אות ברית"? הברית היא עצם ההתחייבות²¹, ואילו אות הברית היא האות – הסימן – על הברית.²²

²⁰ א. עיין ברבנו בחיי בראשית יז, יג: "מצות מילה היא כענין קרבן, וכשם שדם הקרבן לכפרה על המזבח, כך דם המילה מכפר, ועל כן מצותה ביום השמיני, כי הקרבן לא יכשר עד יום השמיני, שנאמר: 'ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן אשה לד' ' (ויקרא כב, כז). וכשם שכתוב בקרבן 'ואכלו אותם אשר כפר בהם' (שמות כט, לג), שאכילת הקרבן לכפרה, כך ישראל עושין סעודה ביום המילה. ועוד גדול כחה יותר מן הקרבן, שהקרבן בממונו, והמילה בגופו, באבר שכל גידי האברים נקשרים בו, אשר מטעם זה נקרא: 'ראש הגויה', כלומר ראש כל הגוף, ועל כן חשוב לו לעקדה וזבח, כאלו עקד את עצמו, וכתוב: 'כורתי בריתי עלי זבח' (תהלים נ, ה).

ב. עוד על הברית כאהבה עיין ברש"י שבת פג ע"ב בד"ה "ומחבקה" וברמב"ן ובריטב"א ובר"ן שם, ב"ספר העיקרים" מאמר רביעי פרק מה, בתוספות רא"ש קדושין סח ע"ב בסד"ה "הניחא לר"ש", ב"יפה תואר" השלם בראשית רבה נד, ה בד"ה "אתה נתת לוי", ב"מאורי אש" על התנא דבי אליהו ספ"ז אות סב וב"לקוטי תורה" לאדמו"ר הזקן פרשת נצבים (דף מד ע"ב).

²¹ עיין לעיל על יד ההפניות להערות 3, 4, 5.

²² עיין רמב"ן בראשית ט, יב ואברבנאל ומלבי"ם שם יז, י-יא.

לדוגמא: בפרשת הקשת נשבע ד' שלא יביא שוב מבול לעולם, וזוהי הברית עצמה, ההתחייבות כביכול מצד ד', ואילו הסימן שמבטא את הבטחת ד' שלא להביא מבול לעולם, האות על כך היא הקשת²³.

לעומת זאת בפרשת ברית בין הבתרים למדנו שדרך כריתת ברית במקרים מסוימים היא שהמתחייב בברית עובר בין שתי מחיצות על מנת לבטא את מחויבותו לברית, ולכן עבר "תנור עשן ולפיד אש" ש"הוא שלוחו של שכינה" בין הגזרים²⁴, על מנת לבטא את התחייבותו של ד' לתת לזרעו של אברהם את ארץ ישראל. אך שם לא היתה אות ברית – לא נקבע סימן לדורות שיבטא את הברית.

מהי המילה? האם היא הברית או אות הברית? התשובה היא שמעשה המילה הוא הברית עצמה – קיום ההתחייבות **מצידנו**, כמו שכתוב בפסוק י': **"זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריך: המול לכם כל זכר"**. והסימן שנשאר ממעשה המילה הוא אות הברית, כמו שכתוב בפסוק י"א: **"ונמלתם את בשר ערלתכם, והיה לאות ברית ביני וביניכם"**. כלומר הסימן והאות על הברית הוא לא רק מצידנו, אלא גם מצד ד', שהוא הבטיח לאהוב אותנו ולתת לנו את ארץ ישראל.

ד. מה התחדש בברית המילה?

יש לשאול: הרי ד' כבר הבטיח לאברהם אבינו שיתן לזרעו את ארץ ישראל, וגם כרת עימו ברית על כך – היא ברית בין הבתרים, כמבואר בהרחבה במאמר הקודם, ואם כן לשם מה נצרכה ברית נוספת בין ד' לאברהם אבינו?

1. הסבר רש"י

ניתן ליישב על פי האמור לעיל, שעיקר הברית שבמילה היא על אהבת ד' אותנו, כמו שכתב רש"י: **"והקמתי את בריתי – ומה היא הברית? להיות לך לאלקים"**, שהכוונה היא "ברית של אהבה", כמבואר בפ"א, ועל כך טרם נכרתה עד כה ברית, ולכן נכרתה כעת ברית המילה. לפי זה עולה שבשביל נתינת הארץ לאברהם אכן לא היה צורך בברית המילה, אלא שכיון ש"עיקר האהבה בהיותנו על ארצנו הקדושה", כמבואר שם, לכן חזר ד' והזכיר בברית זו את ארץ ישראל, אף על פי שבשביל נתינתה לא היה צורך בברית המילה²⁵.

כך ניתן היה לומר, אלא שרש"י כתב: **"וואתנה בריתי – ברית של אהבה וברית הארץ, להורשה לך על ידי מצוה זו"**. משמע שברית המילה הכרחית מצד עם

²³ עיין רמב"ן שם ומלבי"ם שם.

²⁴ עיין בראשית טו, יז ורש"י שם, י, ובמאמר "על מה נכרתה ברית בין הבתרים ומה משמעותה לדורות?" פ"א.

²⁵ כעין זה כתב בפירוש "באר בשדה" על רש"י בראשית יז, ח.

ישראל גם לירושת הארץ, ולא רק לאהבת ד', וכן משמע גם מדברי חז"ל במספר מקומות²⁶, וכיון שד' כבר הבטיח לאברהם אבינו שיתן לזרעו את ארץ ישראל, ואף כרת עימו ברית על כך – היא ברית בין הבתרים – ובה לא הצטווה אברהם לקבל מצידו התחייבות כלשהי, אם כן מדוע ציוה ד' כעת את אברהם לקבל על עצמו את מצות המילה כתנאי לכך שיקבל את ארץ ישראל, לאחר שכבר הבטיח לו את ארץ ישראל בלי תנאי?

2. הסבר הרמב"ן

כתב הרמב"ן (בראשית טו, יח): "הנה הקב"ה הבטיח את אברהם במתנת הארץ פעמים רבות, וכולם לצורך [כלומר בכל אחת מההבטחות נוסף דבר]²⁷. ... וכאשר ציוהו על המילה אמר לו: '**לאחזת עולם**' (יז, ח), לאמר שאם יגלו ממנה – עוד ישובו וינחלוה. והוסיף: 'והייתי להם לאלקים' (שם), שהוא בכבודו ינהיג אותם, ולא יהיו בממשלת כוכב ומזל או שר משרי מעלה".

דבריו האחרונים של הרמב"ן "והוסיף: 'והייתי להם לאלקים' (שם), **שהוא בכבודו ינהיג אותם**", דומים למה שכתב רש"י "ברית של אהבה", כפי שהתבאר בפ"א.

בדבריו הראשונים כתב הרמב"ן שבברית המילה התחדשה הבטחה על ארץ ישראל, שלא נאמרה עד כה – שאם יגלו ממנה עוד ישובו וינחלוה. עולה מדברי הרמב"ן שבברית בין הבתרים הבטיח ד' לאברהם שבניו יירשו את ארץ ישראל אחרי הגלות במצרים, וזאת בלא תנאי, אך כדי שבני ישראל יירשו את הארץ גם אם אחר כך יחטאו ויגלו ממנה, עליהם לקיים את ברית המילה.

א. קושית האברבנאל על הרמב"ן

הקשה האברבנאל²⁸ על דברי הרמב"ן שד' כבר הבטיח לאברהם: "כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך **עד עולם**" (בראשית יג, טו)! ואם כן מה התחדש כעת בברית המילה בענין הארץ?

זו לשון האברבנאל: "מה טעם המראה הזאת? כי הנה הקב"ה כבר יעד לאברהם בזרע ובירושת הארץ, וכרת עמו ברית על כל זה במעמד בין הבתרים! ומה צורך אם כן במראה אחרת? והרמב"ן נדחק לומר שנתוסף בברית הזו מה שאמר: 'לאחזת עולם', שהכוונה בו שאם יגלו מן הארץ ישובו אליה. ואינו נכון כי... אף בהפרד לוט מעמו נאמר: 'לך אתננה ולזרעך **עד עולם**'! והרב עצמו [- הרמב"ן] כתב

²⁶ עיין בסמוך בפרק ה ובפרק ו.

²⁷ עיין במאמר "על מה נכרתה ברית בין הבתרים ומה משמעותה לדורות?" פ"ב.

²⁸ בראשית יז, א השאלה השנייה.

שם שזה מורה על הנצחיות, וכפי האמת מאמר 'לאחזות עולם' או 'לך אתננה עד עולם' הכל אחד הוא!²⁹

ב. הסבר דברי הרמב"ן

תירץ הרב שעוועל בבאוריו לרמב"ן שם (בראשית טו, יח): "אף שכבר אמר לו: וילזרעך עד עולם, אין במשמע זה שאם יגלו ישוּבו, כי אף על פי שהיא שלהם, אינה ברשותם, ולכן אמר: 'לאחזות'". ונראה שכוונתו כדברי המלבי"ם המובאים בסמוך.

כתב המלבי"ם (בראשית יז, ח): "אחזות מציינן שאחזו ומחזיק בארץ ומשתמש בה. כי תחילה נתן לו את הארץ לרשתה – רצונו לומר שתהיה שלו ע"י ההבטחה, אבל לא אחזו בה. כמי שיש לו מתנה במדינת הים שהוא מתנה וירושה, ואינה אחזוה, כי לא החזיק בה..."

כעין זה כתב גם הרב אברמסקי³⁰: "הכתוב הזה לא מישתעי [- אינו מדבר] בקנין הארץ ובזכות המשפטית [עליה], שכבר זכה בה אברהם בשיבתו שם על פי הדיבורים הקודמים. מקרא זה אינו בא אלא לבשרו, שזרעו ישתמש בזכות זו הלכה למעשה בפועל ממש, וישבו בארץ ויאחזו בה, כמשמעות הלשון 'לאחזות עולם'".

ג. הסבר נוסף בדברי הרמב"ן

על פי מה שכתב הרמב"ן במקום אחר נראה לבאר שהתחדש כאן דבר נוסף. הרמב"ן כתב (שם טו, יח) שבברית בין הבתרים "הוסיף לכוּת לו ברית עליהן שלא יגרום החטא". וכן כתב החזקוני³¹: "כל הבטחותיו של הקב"ה על תנאי הם אם יקיימו מצותיו... לכך ביקש [אברהם] ברית מאת הקב"ה, שהרי שבועותיו בלא תנאי הם"³².

נמצאנו למדים שיש הבדל בין הבטחה שניתנת בלא ברית, לבין הבטחה שניתנת בברית. הבטחה שניתנת בלא ברית תלויה במעשיו הטובים של מקבל ההבטחה, ואילו הבטחה שניתנת בברית אינה תלויה במעשיו הטובים, ואף אם

²⁹ עיין שם באברבנאל שהוסיף בשאלתו על הרמב"ן: "ואינו נכון, כי למה יביא כל המראה והדברים האלה, ושם א-ל-ש-ד-י כדי להוסיף מאמר קטון על היעוד הקודם?" ולא זכיתי להבין דבריו: וכי הוסיפה קטנה היא?!

³⁰ בחוברת "ארץ ישראל נחלת עם ישראל" סעיף יט (הוצאת "נצח", בני ברק, תשכ"ט).

³¹ בראשית טו, ז (בסוף הדיבור).

³² ועיין עוד ספורנו בראשית טו, ט ועיין לעיל בפ"א ובהערה 5 שם, ובמאמר "על מה נכרתה ברית בין הבתרים ומה משמעותה לדורות?" הערה 4 סעיף ב.

הוא יחטא – הברית לא תופר! כיון שבהבטחה השניה שהבטיח ד' לאברהם את הארץ: "כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד עולם" (בראשית יג, טו), לא נכרתה ברית, הרי שהיא היתה תלויה בתנאי שבני ישראל לא יחטאו, ואילו בברית המילה כיון שד' כרת ברית על הבטחה זו – מעתה אין היא תלויה בכך שבני ישראל לא יחטאו!

אמנם נכון שברית המילה ניתנה בתנאי שבני ישראל ימולו את עצמם, אך אחרי שבני ישראל מקיימים תנאי זה – לא יוכלו חטאים אחרים לגרום לביטול המתנה של ארץ ישראל. ואף אם ח"ו בני ישראל יחטאו ויגלו וימשיכו לחטוא – ישובו בני ישראל לארץ ישראל!

ד. קושיה נוספת על הרמב"ן

אמנם יש לשאול על הרמב"ן, שכתב שבברית המילה התחדשה ההבטחה שאם בני ישראל יגלו מהארץ הם ישובו אליה, שעולה מדבריו שבברית בין הבתרים לא הובטח אברהם אלא על השיבה ממצרים, ולא על השיבה משאר הגלויות, והדבר קשה, שהרי כפי שנתבאר במאמר הקודם, ברית בין הבתרים היא הבטחה גם על הגאולה השלישית, שכן נזכרו בה "הקיני והקניזי והקדמוני", שאותם לא כבשו בני ישראל בעלייתם ממצרים!

אולי הרמב"ן יאמר שכיון שבני ישראל בעלייתם ממצרים כבשו מקצת מארץ עמון ומואב³³, ודוד הוסיף וכבש את מואב ואת אדום (שמואל ב ח, ב-יד), ואת עמון (שם יב, כו-לא), עד נהר פרת³⁴, הרי שההבטחה "לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת" (בראשית טו, יח) התקיימה בגאולה הראשונה – בעליה ממצרים שבה נמשך כיבוש הארץ עד ימי דוד.

ואף על פי שהרמב"ן עצמו פירש (בראשית טו, יב) שבברית בין הבתרים רמז ד' לאברהם על כל הגלויות, מכל מקום הרמב"ן חילק בין גלות מצרים, שנאמרה בפירוש, לבין שאר הגלויות, שרק נרמזו, ואם כן אפשר שברית בין הבתרים נכרתה רק על העליה ממצרים.

אמנם לפי זה קשה לכאורה מה אנו מבקשים בתפילתנו "זכור והבט לברית בין הבתרים"? הרי הברית היתה רק על הגאולה ממצרים! יש ליישב שהכוונה היא שכשם שבברית בין הבתרים הבטיח ד' לתת לזרעו של אברהם את כל ארץ ישראל מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת, כך מבקשים אנו כיום שד' יתן לנו את כל ארץ ישראל מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת.

³³ עיין חזקוני בראשית טו, יט.

³⁴ שמואל ב ח, ד, דהיי"א יח, יב-יג, מלכים א ה, א-ד, דהיי"ב ט, כו.

3. הסבר רבנו בחיי

רבנו בחיי³⁵ כתב: "זכו ישראל במצוה זאת שהיא מוחזקת בידם, ובה הובטחו על שלוש מתנות:
א. על מלכות בית דוד שלא תיפסק.
ב. על מתנת הארץ שתהיה להם לאחוזת עולם.
ג. על השכינה שתהיה שורה בישראל.
 ושלושתן רמוזות בפרשה זו:

א. מלכות בית דוד, שאמר: 'ונתתיך לגוים ומלכים ממך יצאו' (יז, ו).
ב. מתנת הארץ, הוא שאמר: 'ונתתי לך ולזרעך אחריד את ארץ מגריך' (שם, ח).
 יבאר שתהיה הארץ לישראל לאחוזת עולם – שלא יירשוה ולא יושבוה רק הם. ואם אולי יגלו ממנה – ישובו לתוכה, כי אחוזת עולם היא להם, ולא לאומה אחרת. והנה זה סימן גדול לישראל כי מיום שגלו ממנה **לא נתיישרה שם שום אומה, ולא תתיישב עד שישובו אפרוחיה לתוכה**³⁶.
ג. שתהיה שכינה שורה בישראל, הוא שאמר: 'והייתי להם לאלקים' (שם). באור 'להם' כלומר **להם לבדם ולא לאומה אחרת**.
 אשרי העם שהובטח בשלוש מתנות כאלה: מלכות בית דוד שלא תיפסק לעולם, ושתהיה הארץ הקדושה להם לבדם אחוזת עולם, ושתהיה שכינה שורה בישראל, מה שלא זכו שום אומה ולשון אחת מכל אלה, והוא שאמר דוד עליו השלום: 'אשרי העם שככה לו, אשרי העם שדי' אלקיוי (תהלים קמד, טו)''.

רבנו בחיי מסביר שבברית המילה זכו ישראל לשלושה דברים:
1. מלכות בית דוד (שלא נזכרה בדברי רש"י והרמב"ן).
2. השראת השכינה בישראל, הנזכרת בדברי רש"י: "ברית של אהבה"³⁷, ובדברי הרמב"ן: "שהוא בכבודו ינהיג אותם".
3. שהארץ תהיה שלנו במובן זה **שעמים אחרים לא יצליחו ליישבה**, וזה מה שהתחדש בברית זו בענין ארץ ישראל (גם דבר זה לא נזכר בדברי רש"י והרמב"ן).

³⁵ בפירושו לבראשית יז, כד וכעין זה ב"כד הקמח" ערך "מילה" בסופו.

³⁶ עיין גם ויקרא כו, לב ורש"י שם שהביא מדברי חז"ל בתורת כהנים, רמב"ן שם בבאורו לפסוק טז בסוף הדיבור ורבנו בחיי שם.

³⁷ עיין רש"י סנהדרין לט ע"ב "מפני מה זכה לנביאות – שהרי גר היה, ואין השכינה שורה אלא על המיוחסין שבישראל, כדכתיב: 'להיות לך לאלקים ולזרעך אחריד' (בראשית יז, ז)". הרי שרש"י כאן ביאר את הפסוק כרבנו בחיי על השראת השכינה, והדברים משלימים את מה שהסביר רש"י על התורה שהכוונה לאהבת ד' אותנו.

יש לציין שהסבר זה ביחס לארץ דומה להבטחה הנוספת שבברית המילה – אהבת ד' לעם ישראל, השכינה ששורה בישראל. כשם שהשכינה שורה רק על עם ישראל, כך ארץ ישראל שייכת רק לעם ישראל, אף בזמן שעם ישראל נמצא בגלות.

ה. המשמעות ההלכתית של הקשר בין המילה לבין ארץ ישראל

הקשר שבין המילה לבין ארץ ישראל איננו רק ענין רעיוני גרידא, אלא הוא בא לידי ביטוי בצורה הלכתית מובהקת, יום יום: הגמרא במסכת ברכות (מח ע"ב-מט ע"א) אומרת: "תניא ר' אליעזר אומר: כל שלא אמר ארץ חמדה טובה ורחבה בברכת הארץ... לא יצא ידי חובתו. נחום הזקן אומר: צריך שיזכור בה ברית". ופירש רש"י: "צריך שיזכור בה ברית בברכת הארץ – שעל ידי ברית ניתנה לאברהם בפרשת מילה: 'ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגריך' (בראשית יז, ח)³⁸."

בהמשך אותה ברייתא נאמר: "רבי יוסי אומר: צריך שיזכור בה תורה. פלימו אומר: צריך שיקדים ברית לתורה, שזו – התורה – ניתנה בשלוש בריתות, וזו – המילה – ניתנה בשלוש עשרה בריתות... וכל שאינו אומר ברית ותורה בברכת הארץ... – לא יצא ידי חובתו!"³⁹ וכן נפסק בהלכה³⁹, שמי שלא הזכיר בברכת הארץ את המילים "ועל בריתך שחתמת בבשרנו" לא יצא ידי חובתו, וצריך לחזור ולברך!

ו. הכרחיות המילה לגאולה ממצרים ולירושת ארץ ישראל

1. המילה ביציאת מצרים

על הפסוק "והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר יום לחדש הזה" (שמות יב, ו) כתב רש"י: "למשמרת – זה לשון ביקור, שטעון ביקור ממום ארבעה ימים קודם שחיטה. ומפני מה הקדים לקיחתו (של השה לקרבן פסח) לשחיטתו ארבעה ימים, מה שלא ציוה כן בפסח דורות? (פסחים צו ע"א). היה רבי מתיא בן חרש אומר: הרי הוא אומר: 'ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים' (יחזקאל טז, ח) – הגיעה שבועה שנשבעתי לאברהם שאגאל את בניו, ולא היה בידם מצוות להתעסק בהם כדי שיגאלו⁴⁰, שנאמר: 'ואת ערום ועריה' (שם, ז). ונתן להם שתי מצוות – דם

³⁸ ועיין בספר "האמונה והבטחון" לרמב"ן פ"ח (כתבי הרמב"ן מהדורת מוסד הרב קוק ח"ב עמ' שעח), שהקשה על רש"י שאברהם כבר הובטח על ארץ ישראל בברית בין הבתרים! ולכן הסביר אחרת: מפני שיהושע נצטוו על המילה בכניסה לארץ, כפי שיבואר בסמוך. ועיין בבאורי הרב חיים דב שעוועל שם שתירץ את קושית הרמב"ן על פי מה שהתבאר לעיל מה התחדש בברית המילה.

³⁹ רמב"ם הלכות ברכות פ"ב ה"ג, טור ושולחן ערוך או"ח סימן קפז סעיף ג.
⁴⁰ שאלו תלמידים: והרי רש"י כתב בתחילת התורה (בראשית א, א) ש"החדש הזה לכם היא המצוה הראשונה שנצטוו ישראל! וכיצד כתב רש"י שלא היו בידם מצוות עד שעשו את הפסח והמילה?

פסח ודם מילה שמלו באותו הלילה, שנאמר: 'מתבוססת בדמיך' (שם, ו) – בשני דמים. ואומר: 'גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו' (זכריה ט, יא). ולפי שהיו שטופין בעבודה זרה אמר להם: 'משכו וקחו' (שמות יב, כא) – משכו ידכם מעבודה זרה וקחו לכם צאן של מצוה"⁴¹.

רואים שאחת משתי המצוות שנתחייבו ישראל לקיים לפני יציאתם ממצרים כדי שיגאלו היתה מצות המילה. יש לציין שלאחר יציאת מצרים התעכבו בני ישראל במדבר ארבעים שנה, אך לכתחילה היו בני ישראל אמורים להיכנס לארץ ישראל מיד⁴², כך שהמילה במצרים היתה לא רק בשביל לזכות להיגאל ממצרים, אלא גם על מנת להיכנס לארץ ישראל, כמו שיתבאר בסמוך⁴³.

2. המילה בכניסה לארץ בימי יהושע

מיד לאחר שבני ישראל עברו את הירדן (יהושע פ"ג ופ"ד) נאמר: "בעת ההיא אמר ד' אל יהושע: עשה לך חרבות צרים, ושוב מל את בני ישראל שנית. ויעש לו יהושע חרבות צרים, וימל את בני ישראל אל גבעת הערלות. וזה הדבר אשר מל יהושע: כל העם היוצא ממצרים, הזכרים, כל אנשי המלחמה מתו במדבר בדרך, בצאתם ממצרים. כי מלים היו כל העם היצאים, וכל העם הילדים במדבר, בדרך בצאתם ממצרים, לא מלוי" (ה, ב-ה).

חז"ל⁴⁴ דרשו את המילים "וזה הדבר אשר מל יהושע" – "דבר אמר להם יהושע, ומלך. אמר להם: מה אתם סבורים שאתם נכנסים לארץ ערלים?! כך אמר הקב"ה לאברהם אבינו: 'ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגריך, את כל ארץ כנען' (בראשית יז, ח), על מנת [- בתנאי ש] 'ואתה את בריתי תשמר' (שם, ט)."

יש לשאול על המדרש שלפי מה שנתבאר, על כיבוש הארץ בעליה ממצרים נכרתה ברית בין הבתרים, שהיא ברית חד צדדית, שבה הבטיח הקב"ה לאברהם אבינו את ארץ ישראל בלי שום תנאי. תנאי המילה נאמר רק על העליות מהגלויות

ויש ליישב שמצות "החדש הזה לכם" מסורה למשה ולאהרן (ולבית הדין) בלבד (עיין ראש השנה כב ע"א), ומה שכתב רש"י שלא היו בידם מצוות עד שניתנו להם מצוות הפסח והמילה הכוונה לכל ישראל.

⁴¹ מקור דברי רש"י הוא במכילתא בא מסכתא דפסחא פרשה ה [אבל המילים "שמלו באותו הלילה" אינן מופיעות במכילתא כאן, אך רש"י כתבה גם בפירושו ליהושע ה, ב ומקורה במדרש רבה שמות יט, ה (וכעין זה במדרש שיר השירים רבה א, יב ועוד). ועיין על כך ב"משכיל לדוד" על רש"י שמות יב, ו וב"פרדס יוסף" שמות יב, מב וב"עיונים חדשים בספר שמות" לנחמה ליבוביץ (עמ' 142-143)]. ועיין במאמרי "דם הפסח ודם המילה" ב"שמעתין" גיליון 147-148 ובפרשת בא.

⁴² עיין בשמות ג, ח; ג, יז; ו, ו-ח וברש"י דברים א, ב וברלב"ג יהושע ה, ב.

⁴³ על טעמים נוספים להתחייבותם דווקא במצות מילה עיין במאמר "דם הפסח ודם המילה" הנ"ל.

⁴⁴ בראשית רבה מו, ט והובאו דבריהם בילק"ש ביהושע פרק ה (רמז טו) וברש"י שם פסוק ד.

הבאות. ואם כן מדוע אמר יהושע לבני ישראל: "מה אתם סבורים שאתם נכנסים לארץ ערלים?! כן אמר הקב"ה לאברהם אבינו: 'ונתתי לך ולזרעך אחריד' וגוי' על מנת 'ואתה את בריתי תשמר'".

נראה ליישב שאף על פי שעל כיבוש הארץ בעליה ממצרים לא נאמר תנאי המילה, מכל מקום כיון שדי' אמר לאברהם שבזכות המילה יזכו בני ישראל לשוב מהגלויות הבאות הרי שיש בה סגולה ומעלה מיוחדת לזכות בירושת הארץ, והיא תסייע לבני ישראל בכיבוש הארץ גם בימי יהושע.

הסבר נוסף שניתן לומר הוא על פי מה שכתב רש"י הנזכר לעיל (בשמות יב, ו), על המילה של בני ישראל ערב צאתם ממצרים. מדברי רש"י עולה שהגאולה אינה באה מתוך צדקתן של ישראל, אלא מתוך שהגיע הזמן שהקב"ה נשבע לאברהם שבני ישראל יגאלו. אולם אף על פי כן בני ישראל זקוקים שיהיו בידם מצוות כדי שיגאלו, ולכן הקב"ה נתן להם מצוות. במדרש (שמות רבה יט, ה) הרחיבו חז"ל עוד יותר ולימדונו שערב היציאה ממצרים היו אנשים מבני ישראל שלא רצו לימול, והקב"ה גרם להם שיהיו חייבים לימול⁴⁵! נמצאנו למדים שהגאולה באה ללא תנאי של מעשים טובים מצידנו, אך אף על פי כן צריך שנעשה מעשים טובים כדי להיגאל.

כך ניתן ליישב גם את היחס שבין ההבטחה האלקית לאברהם אבינו בברית בין הבתרים שבני ישראל ישובו לארץ ישראל ללא תנאי, לבין המדרש האומר שבני ישראל חייבים למול את עצמם על מנת לזכות לכבוש את הארץ: הקב"ה הבטיח לאברהם שהוא ישיב את בני ישראל לארץ ישראל ללא תנאי – בלי שתקדם לכך עשיית מעשים טובים מצד עם ישראל, אך אף על פי כן הקב"ה יגרום לבני ישראל לקיים את מצות המילה.

ז. מדוע הכרחית המילה לשיבת ארץ ישראל?

ראינו שהמילה הכרחית לשיבה בארץ ישראל, אך נשאלת השאלה: מדוע היא הכרחית כל כך?

1. הסבר ה"באר משה"

כתב על כך בספר "באר משה"⁴⁶: "הענין הוא כי המילה מבדילתנו מן האומות, כמו שנאמר: 'זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריד'".

⁴⁵ עיין במאמר הנ"ל בהסבר דברי המדרש, ועיין לקמן במאמר "בזכות מה ניצל לוט מהפיכת סדום?" (בפרשת וירא) פ"ד.

⁴⁶ על הנביאים, לרבי משה יחיאל הלוי אפשטיין, האדמו"ר מאוז'רוב, יהושע ה, ד (תל אביב תשנ"ד).

(בראשית יז, י). וזה לשון ספר החינוך (במצוה ב): 'משרשי מצוה זו לפי שרצה השם יתברך לקבוע בעם אשר הבדיל להיות נקרא על שמו **אות קבוע בגופם, להבדילם משאר העמים בצורת גופם**, כמו שהם מובדלים מהם בצורת נפשותם, אשר מוצאם ומבואם אינו שוה'. וכן כתב בטור (יורה דעה סימן רס): 'המילה היא אות חתום בבשרנו, ומעידה בנו שבחר בנו השם מכל העמים, ואנחנו עמו וצאן מרעיתו, אשר לדור ודור חייבים לעובדו ולספר תהלתו'. וכמו כן ארץ ישראל מיוחדת היא רק לישראל, ונצטוינו בה: 'לא תחיה כל נשמה' (דברים כ, טז), כדי שנהיה מובדלים מן האומות. הוא שאמר הכתוב: 'ואמר לכם: אתם תירשו את אדמתם, ואני אתננה לכם לרשת אתה, ארץ זבת חלב ודבש, אני ד' אלקיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים' (ויקרא כ, כד). ולכן אי אפשר להיכנס לארץ ישראל אם אינם נימולים. **כי מטרת ארץ ישראל להיות מובדלים מן העמים, ואם כן איך יתכן להיות בארץ ישראל, והוא בגופו עצמו אינו מובדל מן העמים**'.

יש לציין שהסבר זה מתייחס לרובד השני של המצוה, שאות הברית מוטבעת בגופו של האדם, כדי לבטא שאנו עם מיוחד לד' מכל העמים, המקבל עליו עול מלכות ד', והוא מקשר בין הרובד הראשון של הבטחת ד' לאברהם אבינו לתת לזרעו את הארץ לבין הרובד השני.

יש להעיר שהסבר זה, עם כל אמיתותו, אינו מבאר את **כל הקשר** שבין המילה לבין ארץ ישראל, שכן מצאנו שהמילה עוזרת אפילו **לגויים** להתישב בארץ ישראל, אף על פי שבהם לא שייך הטעם של ההבדלה בין ישראל לעמים!

1. בספר מלכים (ב יז, כד-לג) מסופר שלאחר שהגלה מלך אשור את עשרת השבטים, הוא הביא לארץ גויים ממקומות אחרים – בבל, כותה, עוא, חמת וספרוים – וכיון שהגויים לא יראו את ד', שילח ד' בהם את האריות, והאריות הרגו בהם. הגויים הודיעו זאת למלך אשור, והוא ציוה: "הליכו שמה אחד מהכהנים אשר הגליתם משם, וילכו וישבו שם, וירם את משפט אלקי הארץ. ויבא אחד מהכהנים אשר הגלו משמרון... ויהי מורה אתם איך יראו את ד'" (שם, כז-כח). חז"ל⁴⁷ בארו את הפרשה: "שלח המלך וקרא לכל זקני ישראל ואמר להם: כל השנים האלו שהייתם בארצכם לא שיכלה אתכם חית השדה, ועכשיו אינה מקבלת אותם! אמרו לו...: אדוננו המלך, **הארץ ההיא אינה מקבלת מי שאינו נימול**. אמר להם: תנו מכס שניים וילכו וימולו אותם, וילמדו ספר התורה. ודבר המלך אין להשיב. ושלחו... ומלו אותם, והיו מלמדים אותם ספר התורה... ובוכים".

⁴⁷ פרקי דרבי אליעזר פרק ל"ח, הובא בילקוט שמעוני שם במלכים רמז רלד. [יש להעיר שבמהדורה עם פירוש רד"ל (ווארשא תר"י) לא נזכר ענין זה, אבל כאמור, בילקוט מופיע ענין זה בשם הפרקי דר"א, וכן הוא מופיע במהדורה שעם פירוש "בית הגדול" (ווילנא תקצ"ח)].

2. בזהר הקדוש⁴⁸ נאמר שדווקא הישמעאלים זכו לשבת בארץ ישראל, ולא עמים אחרים, מפני שהישמעאלים מלים את עצמם.

נמצאנו למדים שיש ענין מיוחד במילה, שאפילו גויים המקיימים אותה זוכים לשבת בארץ ישראל, אף על פי שעמהם לא נכרתה הברית האלקית, ואף על פי שאצלם לא שייך הטעם של ההבדלה מן העמים! מה הטעם לכך?

2. הסבר נוסף

נראה להסביר על פי מה שכתבו המפרשים על המדרש שיהושע אמר לישראל שאין הם יכולים להיכנס לארץ כשהם ערלים "שלקדושתה לא יבוא בה ערל וטמא"⁴⁹, "כי הערלה מטמאה את הארץ"⁵⁰, שטעם זה שייך גם בגויים.

אם כן לגויים מספיק אחד משני הטעמים שבמילה – הסרת הערלה שהיא מאוסה ומגונה – על מנת לשבת בארץ ישראל, אבל כיון שעמהם לא נכרתה הברית האלקית לכן אין הם מצליחים להתערות בארץ וליישובה, בעוד שעמנו נכרתה הברית האלקית המייחדת אותנו מכל העמים, ולכן אנו זוכים לא רק להיות בארץ, אלא גם ליישב אותה ולפתח אותה⁵¹.

ח. הגאולה העתידה בזכות המילה

במשך כל הדורות מלו בני ישראל את עצמם, אף כשהדבר היה כרוך במסירות נפש, כמו שאומרת הגמרא במסכת שבת (קל ע"א): "כל מצוה שמסרו ישראל עצמן עליהם למיתה בשעת גזירת המלכות, כגון עבודת כוכבים ומילה – עדיין היא מוחזקת בידם".

חז"ל גם אמרו (באגדת בראשית פ"ז) שבזכות מצות מילה לבדה יזכו בני ישראל להיגאל: "אף על פי שאין לישראל מעשים טובים – הקב"ה גואלם בזכות המילה!"

⁴⁸ הובאו דבריו בספרים רבים, ובהם השלי"ה הקדוש בפרשת לך לך בהגהה הראשונה, ובסידור "עולת ראייה" ח"א עמי שצט.

⁴⁹ "יפה תארי" על בראשית רבה (עם "יפה תארי" השלם) מו, ז (דף רעג).

⁵⁰ א. רקאנטי עקב מז, ב (מובא בבאורי הרב חיים דב שעוועל לכתבי הרמב"ן מהדורת מוסד הרב קוק ח"ב עמי שעח).

ב. עוד על גנות הערלה עיין בנדרים פ"ג מ"א (לא ע"ב).

⁵¹ א. עיין רבנו בחיי הנ"ל בפ"ד סעיף 3 שזו כוונתו. ועיין בדברי רש"י רמב"ן ורבנו בחיי בויקרא כו, לב, שהובאו בהקדמת הספר, ובמאמרו של פרופסור יהודה אליצור "ארץ ישראל במחשבת המקרא" בספרו "ישראל והמקרא" בעיקר בפ"א.

ב. עיין בשל"ה הקדוש ובסידור "עולת ראייה" הנ"ל שנראה מהם שהישמעאלים לא זוכים ליישב את הארץ מטעמים אחרים – מפני שהם אינם מלים ביום השמיני, ומפני שהם אינם פורעים, אבל ברבנו בחיי הנ"ל מפורש שהטעם הוא בגלל הברית שכרת הקב"ה עם בני ישראל.

ג. עיין בנדרים פ"ג מ"א (לא ע"ב) שהגויים גם כשהם נימולים נקראים ערלים.

יש מהראשונים שלמדו דבר זה מנבואת זכריה (ט, ט-יא). כך כתב בפירוש לשיר השירים (ח, יג) המיוחס לרמב"ן⁵²:
 "הנה מלכך יבוא לך – הוא מלך המשיח.
 עני ורוכב על חמור – רמז כי לא בקשתם ובחרבם ירשו ארץ, ולא בסוס ורכב, כי אם ברצון הבורא, שיפיל וישפיל כל האומות לפניו.
 והכרתי רכב מאפרים – שלא יצטרכו לכלי זין...
 ומשלו מים ועד ים – הוא גבול ארץ ישראל, כדכתיב: 'ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר' (שמות כג, לא).
 ואחר שהזכיר גאולת אפרים, היא עשרת השבטים, הזכיר גאולת נפוצות יהודה ואמר בה:
 גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו – רמז בכאן על עקבות משיח, שיהיה הדור כולו חייב, **ותשתכח תורה מישראל**, ותרבה החוצפה והעזות, כדכתיב: 'מבור אין מים בו', **ולא תישאר בידם, רק זכות מצות מילה**".

המיוחס לרמב"ן כותב שיבואו ימים שבהם יהיו אנשים שלא יקיימו מצוות, אך אף על פי כן הם יקיימו את מצות המילה, ובזכותה יזכו בני ישראל להיגאל ולחזור לארץ ישראל⁵³! ואכן רואים אנו בימינו, שגם אנשים שאינם מקפידים לקיים את כל תרי"ג המצוות, מכל מקום מקפידים הם לקיים את מצות המילה, ובזכותה נזכה בקרוב לביאת המשיח ולשלטון עם ישראל על ארץ ישראל כולה, מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר.

סיכום

1. ברית המילה היא "ברית של אהבה וברית הארץ, להורישה לך על ידי מצוה זו", דהיינו שהברית היא דו צדדית:
2. ד' התחייב וכתת ברית עם אברהם אבינו לאהוב אותו ואת זרעו, ולתת לו את ארץ ישראל.
3. אברהם אבינו התחייב וכתת ברית שהוא וזרעו ימולו את עצמם.
4. הברית משמעותה הבטחה בשבועה, שד' לא יחזור בו, גם אם ישראל יחטאו ח"ו, ובלבד שיקיימו את מצות המילה.
5. מעשה המילה הוא קיום הברית מצד ישראל, והסימן שנשאר בעקבות מעשה המילה הוא האות על הברית.
6. אמנם ד' כרת ברית עם אברהם אבינו על ארץ ישראל כבר לפני הציווי על ברית המילה, היא ברית בין הבתרים, אבל בברית המילה התחדשה הברית על האהבה,

⁵² כתבי הרמב"ן מהדורת מוסד הרב קוק, ח"ב עמ' תקיז.

⁵³ עיין עוד ברי"ף על העין יעקב מנחות נג ע"ב סימן יד בד"ה "אמר ר' יצחק".

- ועל כך שנשוב לארץ ישראל גם אם נגלה ממנה, וששום אומה אחרת לא תצליח להתיישב בה ולבנות אותה.
7. חשיבות המילה והכרחיותה לשיבתנו בארץ ישראל באה לידי ביטוי בכל ארוחה שבה אוכלים לחם, שחייבים להזכיר את המילה בברכת הארץ שבברכת המזון, ומי שלא הזכירה לא יצא ידי חובתו, וצריך לשוב ולברך.
8. ערב היציאה ממצרים בני ישראל היו חייבים למול את עצמם כדי לזכות להגאל.
9. גם בכניסה לארץ בימי יהושע היו בני ישראל צריכים למול את עצמם כדי לזכות לרשת את הארץ.
10. הגויים שאינם נימולים אינם יכולים לשבת בארץ ישראל, כיון שהארץ קדושה ואינה סובלת את הערלה.
11. גם הגויים שנימולים יכולים לשבת בה רק באופן זמני, כיון שאתם לא נכרתה ברית על הארץ.
12. חז"ל אמרו במדרש: "אף על פי שאין לישראל מעשים טובים הקב"ה גואלם בזכות המילה".
13. הנביא זכריה רמז ש"בעקבות המשיח, יהיה הדור כולו חייב, ותשתכח תורה מישראל, ותרבה החוצפה והעזות... ולא תישאר בידם, רק זכות מצות מילה", ובזכותה יבא מלך המשיח וישלוט בכל ארץ ישראל, מים סוף ועד ים פלשתים, וממדבר עד הנהר.